

BALTIJAS JAUTĀJUMA SOCIĀLTIESISKĀ DIMENSIJA ASV NACIONĀLĀ ARHĪVA DOKUMENTOS (1948–1963)

Leo Jansons

Mg. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultātes Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedras doktors

E-pasts: *leo@telenet.lv*

Pētījums veltīts Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijai un atspoguļojumam ASV Nacionālā arhīva (*The National Archives of the United States of America*) dokumentos laika posmā no 1948. līdz 1963. gadam. Pamatā tas balstīts uz ASV Valsts departamenta Eiropas lietu biroja fonda (*General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs*) institucionālās dokumentācijas izpēti attiecīgajā periodā. Pētījumā skaidrots arī Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas jēdziena saturs, mēģinot faktoloģiski pamatot un kontekstuāli iezīmēt tā galvenos komponentus. Kā centrālās jēdziena izpratnes un interpretācijas kategorijas izvirzītas: Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politikas tiesiskās konsekvences, Baltijas valstu valstiskuma elementu saglabāšanas leģitimitātes aspekti, Baltijas valstu emigrācijas kā Baltijas valstu pilsoņu kopuma tiesiskās aizsardzības problēmas un diplomātisko pārstāvniecību ekstraordinārā tiesiskā stāvokļa jautājumi.

Atslēgas vārdi: Baltijas jautājums, sociāltiesiskā aizsardzība, institucionālā avotpētniecība, Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politika.

IEVADS

Baltijas jautājuma¹ sociāltiesiskās dimensijas² rekonstrukcija uzskatāma par vienu no galvenajiem šī kompleksā fenomena adekvātas izpētes tematiskajiem virzieniem gan Rietumeiropas valstu, gan ASV institucionālās avotpētniecības kontekstā. Baltijas jautājuma sociāltiesiskās konsekvences, kas tieši saistāmas ar ASV proklamēto un konsekventi realizēto Baltijas valstu aneksijas (inkorporācijas PSRS) neatzišanas politiku (*policy of non recognition of the annexation of the Baltic States*)³ un tās manifestāciju vēsturisko evolūciju pirmajās divās pēckara desmitgadēs, guvušas visai plašu atspoguļojumu arī dažādu ASV federālo institūciju arhīvu dokumentu fondos. Baltijas jautājuma sociāltiesiskās projekcijas atrodamas gan federālās likumdošanas, gan arī izpildvaras institucionālajā dokumentācijā.

Šajā darbā Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas ģenēze izsekota vienas federālās institūcijas – ASV Valsts departamenta Eiropas lietu biroja Austrumeiropas nodaļas⁴ ((*EUR/EE*), *RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs*) – dokumentu fonda ietvaros, veicot šo dokumentu kopuma selektīvi tematisku analīzi. Tādējādi jāuzsver, ka autors nepretendē uz universālu Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas izpēti un refleksiju nedz klasiski avotpētnieciskā, nedz fenomenoloģiskā izpratnē.

Par pētījuma mērķi izvirzīta atsevišķu Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas mezgla punktu ASV rekonstrukcija un analīze, akcentējot sociāltiesiskās dimensijas jēdziena satura skaidrojumu, no vienas puses, un tā politiskās un tiesiskās izpausmes, no otras. Pētījumā izceltas un visplašāk aplūkotas, pēc autora domām, divas nozīmīgākās sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas kategorijas – Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politikas vispārīgās un partikulārās tiesiskās konsekvences –, kas ļauj visai skaidri iezīmēt šī fenomena iekšējā satura pamata elementu konfliktu. Konfliktu, kura izpausmes lielā mērā caurvij arī citas Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas un izpētes kategorijas.

Savukārt pētījuma hronoloģiskie ietvari definēti pēc šāda principa: par atskaites punktu izvēlēts 1948. gads, kas ASV imigrācijas politikas un likumdošanas ģenēzes līmenī iezīmīgs ar Pārvietoto personu akta (*Displaced Persons Act*) pieņemšanu,⁵ kura 2. daļā nostiprinātais kara bēgļu ieceļošanas vīzu kvotu⁶ princips pavēra iespēju lielam skaitam šo cilvēku no Baltijas un citiem Eiropas reģioniem legāli ieceļot ASV teritorijā un apmesties tur uz dzīvi. Līdz šī akta pieņemšanai ASV neeksistēja vienota tiesiska platforma pēckara emigrācijas plūsmas regulēšanai un kontrolei, kā arī nebija izstrādāti vienoti sociāltiesiskie kritēriji dažādu bēgļu kategoriju vēlamības (*eligibility*) vai – tieši pretēji – nevēlamības definēšanai. Laika posmā kopš Otrā pasaules kara izcelšanās līdz 1948. gadam Eiropas bēgļu un emigrantu ierašanās ASV tika realizēta stihiskā vai arī partikulārās selekcijas veidā, kas varēja tikt pamatots gan tiesiskā, gan politiskā līmenī – piemēram, ar Valsts departamenta (tātad augstākās politiskās izpildvaras) sankciju vai prezidenta ārkārtas rīkojumu.⁷

Nav šaubu, ka Pārvietoto personu aktam Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas ģenēzē ASV un attiecīgi arī šīs ģenēzes atspoguļojumā institucionālajos dokumentos ir ne tikai liela, bet savā ziņā pat precedentuāla nozīme. Īpaši tas attiecas uz sociāltiesiskās dimensijas bāzes elementa – emigrācijas (trimdas) pilsoņu kopuma – formāciju.

Darba hronoloģiskā ietvara beigu reference savukārt saistāma ar notikumu, kura politiskās konsekvences zināmā mērā aizēnoja tā sociāltiesiskās sekas: 1963. gada 29. aprīlī viena no Baltijas valstīm, Latvija, zaudēja savu ilggadējo diplomātiskā korpusa vadītāju un Latvijas

pilnvaroto vēstnieku Lielbritānijā Kārli Reinholdu Zariņu (Charles Zarine⁸) – amatpersonu, kura leģitīmā veidā pēc Baltijas valstu aneksijas 1940. gada jūnijā bija pārņēmusi ne tikai diplomātiskā korpusa vadību, bet arī atsevišķas ekstraordinārās funkcijas, kas tradicionāli attiecas uz valsts valdības vai ministru prezidenta kompetenci.⁹ Tādējādi laika posmā no 1940. gada jūnija līdz 1963. gada aprīlim sūtnis Zariņš bija uzskatāms par galveno Latvijas valstiskuma elementu un tiesisko ārkārtas pilnvaru nesēju, bet Latvijas sūtniecība Londonā – par formālo (leģitīmo) Latvijas valstiskuma centru. Tajā pašā laikā Latvijas sūtniecība Vašingtonā nostiprinājās kā faktiskais un sociālpolitiskais Latvijas valstiskuma centrs. Jānorāda, ka jau 40. gadu beigās Vašingtonas sūtniecība pozicionēja sevi kā salīdzinoši neatkarīgu, ja ne pat suverēnu diplomātisko pārstāvniecību, kuras leģitīmā saikne ar Londonu pastāv, tomēr tā ir definēta tikai atsevišķos jautājumos (piemēram, jaunu augstāko diplomātisko pārstāvju iecelšanā).¹⁰

Savukārt pēc Zariņa nāves abi Latvijas diplomātiskā dienesta faktiskā un formālā (leģitīmā) smaguma centri tika konsolidēti un pārvietoti, par vienīgo Latvijas diplomātiskā dienesta centru kļūstot sūtniecībai Vašingtonā (likumsakarīgi par augstāko Latvijas diplomātisko pārstāvi kļuva sūtniecības vadītājs Arnolds Spekke).

Lai arī Vašingtonas sūtniecības vadība (Spekke) formāli nepārņēma Zariņa funkcijas un viņa ekstraordināro statusu,¹¹ faktiski šāds pilnvaru un funkciju transfērs tika realizēts.¹²

Ir pamats uzskatīt, ka Baltijas jautājuma politiskās dimensijas formācijas process attiecināms uz laika posmu no 1940. līdz 1945. gadam, kad:

- 1) tika formulēta ASV un arī dažu citu tā dēvētās brīvās pasaules¹³ valstu attieksme pret Baltijas valstu aneksijas faktu,
- 2) izveidota Baltijas aneksijas (inkorporācijas PSRS) neatzīšanas politikas deklaratīvā doktrīna,
- 3) kā arī izstrādāta Baltijas valstu diplomātisko pārstāvniecību kā vienīgo Baltijas valstiskuma elementu nesēju politiskā, tiesiskā un ekonomiskā platforma;¹⁴

savukārt laika posms no 1948. gada līdz 60. gadu vidum iezīmīgs ar Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas noformēšanos.

Šajā pētījumā Baltijas jautājuma sociāltiesiskā dimensija ASV institucionālajā dokumentācijā attiecināta uz šādiem tematiskiem virzieniem:

- 1) Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politikas vispārīgajām tiesiskajām konsekvencēm (federālā līmeņa);
- 2) Baltijas valstu neatzīšanas politikas partikulārajām tiesiskajām (vai tiesiski politiskajām) konsekvencēm;
- 3) Baltijas valstu valstiskuma elementu saglabāšanas leģitimitātes problēmu, tās sociālās ģenēzes tendencēm;

- 4) Baltijas valstu emigrācijas kā Baltijas valstu pilsoņu kopuma tiesiskās aizsardzības problēmām;
- 5) diplomātisko pārstāvniecību ekstraordināro tiesisko stāvokli;
- 6) Baltijas emigrācijas sociālo pašorganizāciju.

Tomēr Baltijas emigrācijas sociālās pašorganizācijas jautājums savas pētnieciskās komplicētības un iekšējās neviendabības¹⁵ dēļ šajā pētījumā netiks skarts.

BALTIJAS VALSTU ANEKSIJAS NEATZĪŠANAS POLITIKAS TIESISKĀS UN SOCIĀLTIESISKĀS KONSEKVENCES

Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politikas vispārīgās tiesiskās konsekvences attiecināmas uz šīs politikas leģitīmās bāzes izveidi un nostiprināšanu federālā līmenī. Respektīvi, to, kādā veidā, vadoties pēc Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politikas formālajiem uzstādījumiem, tika realizēta šīs politikas tiesiskā un sociāltiesiskā ietvara formācija.

ASV Baltijas aneksijas neatzīšanas politikas vispārējo tiesisko konsekvencu ģenēzes aizsākumi gan formāli attiecināmi uz laika posmu no 1940. līdz 1945. gadam, tomēr šajā periodā realizētās aktivitātes galvenokārt bija vērstas uz Baltijas valstiskuma elementu saglabāšanu un tiesisku nostiprināšanu, nevis plašu sociāltiesisku pasākumu realizāciju Baltijas emigrācijas kopienu formācijai, konsolidācijai un atbalstam. Tāpat jānorāda, ka Baltijas emigrācijas grupu straujš skaitlisks pieaugums un tam sekojoša sociāltiesiskā diversifikācija ASV bija vērojama tikai pēc 1948. gada, kad, stājoties spēkā Pārvietoto personu aktam, tika pavērtā iespēja masveidīgai PSRS ietekmes zonā palikušo Centrālās un Austrumeiropas valstu, kā arī Baltijas bēgļu pārceļošanai no Eiropas uz šo valsti.¹⁶

ASV Nacionālā arhīva Valsts departamenta institucionālo dokumentu fondos atrodama strukturēta, apkopojoša informācija par Amerikā uzņemto pēckara Eiropas emigrantu un bēgļu nacionālo un skaitlisko sastāvu, kā arī minētas norādes uz potenciāliem tiesiskiem apgrūtinājumiem, kas varētu tikt attiecināti uz kādai etniskai grupai piederošu personu – konkrētu militāru vai paramilitāru organizāciju biedru – atbilstību ieceļošanai ASV Pārvietoto personu aktā definētās imigrācijas politikas ietvaros.¹⁷ Šo organizāciju spektrs bija visai plašs un tika noteikts saskaņā ar akta 13. daļā ietvertu ļoti īso ASV naidīgo (paramilitāro, militāro un militāri politisko) formējumu aprakstošo definīciju.¹⁸

Taču jāatzīmē, ka diskusija par ieceļošanai nevēlamo organizāciju (*proscribed organizations*) loka sašaurināšanu vai precīzāku atsevišķu vēlamības kritēriju noteikšanu turpinājās vēl vismaz trīs gadus pēc

Pārvietoto personu akta pieņemšanas. Tā Aizsargu (*Latvian Home Guard*) organizācija no ieceļošanai nevēlamo organizāciju saraksta tika izslēgta tikai 1951. gada februārī, gan ar piebildi, ka formālā izslēgšana automātiski nenozīmē šī rīkojuma izpildi attiecībā uz organizācijas biedru masveida ieceļošanu ASV.¹⁹

Latviešu leģionā karojušie arī 1951. gadā par akta imigrācijas politikas nosacījumiem atbilstoši atzīti netika – šo cilvēku ieceļošanas vīzu pieteikumus Pārvietoto personu komisija (*Displaced Persons Commission*) izskatīja tikai individuālā kārtībā, atzīmējot, ka viņi tomēr nedrīkst tikt no ieceļošanas pretendentu loka izslēgti *ipso facto*.²⁰

Taču, neraugoties uz dažādām negācijām un pretrunām, Baltijas emigrantu kopienu straujā paplašināšanās un sociālpolitiskā diferenciācija pēc 1948. gada ļāva ASV izveidoties ne tikai vislielākajām (emigrantu skaita ziņā), bet arī politiski un sociāli neviendabīgākajām baltiešu diasporām Rietumu pasaulē.²¹

Tā 1951. gadā veiktā baltiešu diasporu ASV skrīninga dati liecina, ka pilnīgi ticamu informāciju par, piemēram, precīzu latviešu emigrantu skaitu pēc Otrā pasaules kara neesot iespējams iegūt, tomēr tiekot lēsts, ka tas varētu būt ap 200 000 cilvēku. 75 000 no tiem 1945. gadā it kā tikuši notverti Vācijas Padomju okupācijas zonā un atgriezti Latvijā, savukārt vairāk nekā 90% no atlikušajiem 125 000 cilvēkiem palikuši Vācijas ASV, Francijas un Lielbritānijas okupācijas zonās. Zviedrijā, Dānijā un citās valstīs lēstais latviešu bēgļu skaits bija visai neliels – tikai apmēram 10 000 cilvēku.

Kopš 1947. gada beigām/1948. gada sākuma, sākoties latviešu bēgļu masveida redislokācijai, līdz 1951. gada beigām uz ASV jau bija emigrējuši 40 000, uz Lielbritāniju – 19 000, uz Austrāliju – 20 000, uz Kanādu – 9000, bet uz Beļģiju – 1500 cilvēku. Uz dzīvi Zviedrijā bija apmetušies 3000, Dānijā – 500, bet Rietumvācijā – 11 500 cilvēku.²²

Tajā pašā laikā visu trīs Baltijas valstu bēgļu redislokācijas skrīninga rezultāti laika posmam no 1947. gada 1. jūlija līdz 1950. gada 30. septembrim rāda, ka summārais baltiešu emigrācijas sadalījums pa mītnes zemēm (izņemot Vāciju) bijis šāds: Austrālijā – 33 941 cilvēks, Kanādā – 18 760, Lielbritānijā – 14 721, ASV – 60 471, citās valstīs – 11 049 cilvēki. Tāpat līdz 1952. gada 31. martam saskaņā ar Pārvietoto personu akta 2. daļu ASV teritorijā ieceļojušas 309 850 personas, no kurām apmēram 20% bijuši Baltijas trimdinieki (attiecīgi 34 811 latvieši, 22 771 lietuvietis un 9811 igauņi).

Savukārt Baltijas izcelsmes pārvietoto personu skaita negatīvā dinamika Vācijas teritorijā laika posmā no 1946. gada 31. decembra līdz 1950. gada 31. decembrim ASV Valsts departamenta Eiropas lietu biroja apkopotajā statistikā iezīmēta šādi*:

Gads, datums	Cilvēku skaits	Nacionālais sastāvs
1946. g. 31. decembris	194 966	107 231 latvietis 29 245 igauņi 58 490 lietuvieši
1947. g. 31. decembris	161 518	nav datu
1948. g. 31. decembris	139 785	nav datu
1949. g. 31. decembris	75 600	nav datu
1950. g. 31. decembris	32 855	19 840 latvieši 4725 igauņi 8290 lietuvieši

* Datu avots: Estimate Baltic Displaced Persons in Germany, DY/DP's file, p. 1, folder: Refugees and Displaced Persons, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

Kaut gan baltiešu diasporu ASV lielums un to sastāva formālie parametri nav tieši projicējami uz Baltijas emigrācijas sociāltiesiskās ģenēzes teleoloģiju, tomēr jānorāda uz šo kvantitatīvo parametru lomu un nozīmi Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas pamata raksturlielumu definēšanā. Kvantitatīvie kritēriji ir svarīgi arī tādēļ, ka tie norāda ne vien uz ieceļotāju spektra plašo sociālā, bet arī “ekonomiskā potenciāla” gradāciju, kam ASV imigrācijas iestādes pievērsa pastiprinātu uzmanību. Īpaši rūpīgi tika fiksēti, piemēram, dati par ieceļotāju fizisko stāvokli, invaliditāti vai piederību kādai no sociālā riska grupām utt. Interesanti, ka šīs personas netika uzskatītas par nevēlamām vai mazāk vēlamām ieceļošanai ASV, par ko liecina kaut vai 1952. gada 24. jūnija pārvietoto personu lietu komisāra informatīvais memorands Eiropas lietu pārvaldei, kur kā vēlami ieceļotāji (no Vācijas. – *L. J.*) cita starpā minēti 7167 latviešu izcelsmes bezdarbnieki, 808 darba nespējīgie, 627 kara invalīdi, 98 kara atraitnes, 55 neredzīgie un 593 tuberkulozes slimnieki. Kopā dokumentā minēti 12 600 latviešu izcelsmes, kā arī 3885 un 3255 lietuviešu un igauņu izcelsmes sociālo riska grupu piederīgie, kuru ieceļošana ASV būtu pieņemama un atbalstāma.²³

Lai arī šajā pētījumā izmantotie dokumenti nesatur pilnu informāciju par Baltijas emigrantu grupu sociālo stratigrāfiju, tomēr šo avotu metodiskas apzināšanas gaitā ir iespējams gūt samērā vispusīgu priekšstatu par Valsts departamenta un tātad arī augstākajā politiskajā līmenī aktualizētiem Baltijas emigrācijas sociāltiesiskajiem diskursiem.

Viens no diskursiem, kas tieši saistāms ar Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politikas vispārīgo tiesisko konsekvencu federālo līmeni, uzskatāms arī par sava veida starpstadiju starp ASV Baltijas politikas politisko un sociāltiesisko problemātiku. Tas attiecas uz vienu no sensitīvākajām un pretrunīgākajām problēmām Baltijas jautājuma izpētē: uz ASV bankās bloķēto Baltijas valstu aktīvu un zelta rezervju izmantošanu.

No vienas puses, šis diskurss izriet no ekstraordinārās politiskās un leģitīmās situācijas, kurā Baltijas valstu valstiskums nonāca 1940. gada jūnijā un kuru visai radikālā, kaut arī sekundārā veidā ietekmēja ASV politiskā pozīcija, no otras puses – no ASV ārpolitikas veidotāju vizijas par šīs situācijas rezultātu uzturēšanas un nostiprināšanas lietderību. Kā zināms, 1940. gada 15. jūlijā²⁴ tika izdots rikojums, kas noteica, ka Baltijas valstu aktīvi un zelta rezerves, kas uz *de facto* aneksijas brīdi atradušās ASV bankās, tiek “iesaldētas” un tātad netiek nodotas nedz PSRS, nedz arī Baltijas valstu diplomātiskā korpusa – kā vienīgā Baltijas valstiskuma leģitimitātes nesēja – rīcībā.²⁵

Tam sekoja lēmums izmantot Baltijas valstu bloķētos fondus vienīgi Baltijas diplomātisko pārstāvniecību Rietumu pasaulē darbības finansēšanai.²⁶ Tātad Baltijas valstu neatzišanas politika tīri praktiskā – bloķēto fondu izmantošanas – aspektā rezultējās kā to “iezīmēšana” vienam mērķim – atlikušo Baltijas diplomātisko pārstāvniecību darbības nodrošināšanai.²⁷

Faktiski bloķēto fondu līdzekļi Baltijas valstu diplomātu rīcībā nodoti netika, tomēr saskaņā ar Federālo rezervju akta²⁸ 25. punkta B daļu (*Section 25 (B) of the Federal Reserve Act*) katrā finanšu gadā Valsts sekretārs apstiprināja Baltijas diplomātisko misiju ASV vadītāju sastādītu tāmi triju valstu diplomātisko korpusu darba finansējuma nodrošināšanai, savukārt tāmēs norādīto naudas līdzekļu atbloķēšanu un pārskaitīšanu uz sūtniecību tekošajiem bankas kontiem nodrošināja šo fondu apsaimniekotāja – ASV Tieslietu departamenta Ārvalstnieku īpašumu nodaļas – izsniegts pilnvarojums (*licence*).²⁹

Analizētie dokumenti neatspoguļo faktus, kas ļautu viennozīmīgi secināt, ka daļa bloķēto fondu līdzekļu tikusi novirzīta citiem mērķiem, lai gan emigrācijas organizācijas, piemēram, vairākkārt vērsušās Latvijas diplomātiskajā dienestā un pastarpināti Valsts departamentā ar lūgumu izsniegt konkrētas naudas summas atsevišķu sociālo projektu finansēšanai, piemēram, trūcīgu pārvietoto personu materiālam atbalstam vai garīgi slimo Baltijas bēgļu dziednīcas atvēršanai Lielbritānijā.³⁰

Jautājums – vai šiem fondiem kaut vai teorētiski varēja būt cits pielietojums un vai varēja eksistēt citas tajos uzglabāto naudas līdzekļu distribūcijas formulas – vēl joprojām ir atklāts. Un tas tieši skar Baltijas jautājuma sociāltiesisko aspektu: kā, piemēram, Baltijas

valstu pilsoņu – emigrantu – potenciālo vēlmi un tiesības saņemt materiālu kompensāciju par zaudētajiem naudas līdzekļiem, kustamo un nekustamo īpašumu bijušo Baltijas valstu – pēc aneksijas Baltijas padomju sociālistisko republiku – teritorijās. Ne velti 1950. gadā, kad tika aktīvi apspriesta Baltijas valstu aktīvu ieguldīšana valsts obligācijās un citos vērtspapīros, kas veiksmīga naudas līdzekļu investīciju plāna izvēles gadījumā ļautu daļēji finansēt Baltijas diplomātisko pārstāvniecību darbu no peļņas procentiem,³¹ Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas analītiķi norādīja uz nepieciešamību paturēt plāna detaļas, kā arī patieso Baltijas valstu aktīvu un zelta rezervju apjomu ASV slepenībā.³² Pretējā gadījumā Baltijas emigrācijas pārstāvjiem – fiziskām personām, uzzinot šo informāciju, varētu rasties pamatotas pretenzijas attiecībā uz minēto līdzekļu izlietojumu.

1950. gadā Valsts departamenta dokumentācijā fiksēts šāds ASV bankās bloķēto Baltijas valstu aktīvu un zelta rezervju apjoms*:

Valsts	Konta/ depozīta veids	Banka	Apjoms (\$)
LATVIJA	ASV dolāru ASV dolāru zelta	Federal Reserve (NY)	4 350 000
		Riggs (Washington)	23 000
		Federal Reserve (NY)	3 430 000
		KOPĀ:	7 803 000
LIETUVA	ASV dolāru ASV dolāru zelta	Riggs	100 932
		Federal Reserve	4000
		Federal Reserve	2 806 000
		KOPĀ:	2 910 932
IGAUNIJA	ASV dolāru ASV dolāru ASV dolāru zelta	Federal Reserve	936 756
		National City (NY)	895 328**
		National City (NY)	41 742
		Federal Reserve	2 880 000***
		KOPĀ:	4 753 826

*Datu avots: Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 2, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, Folder: Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

**Konts uzglabāts Igaunijas [valsts] Bankas vārdā un nav šobrīd pieejams.

***Konts uzglabāts Starptautisko noguldījumu bankas (*Bank of International Settlements*) vārdā un nav šobrīd pieejams.

Valsts departamenta Eiropas nodaļas atbildīgās amatpersonas pieļāva, ka Baltijas emigranti teorētiski varētu pretendēt uz daļu peļņas vai pat līdzekļu pamatsummas kā kompensāciju par dzimtenē zaudētajiem naudas uzkrājumiem, īpašumiem un vērtspapīriem.³³ Katrā ziņā Valsts departaments pauda visai nepārprotamu nostāju, ka šādas informācijas publiskošana varētu kaitēt investīciju plāna realizācijai tieši šī iemesla dēļ,³⁴ un tādā veidā arī apstiprināja Baltijas emigrācijas kopienu³⁵ un Baltijas diplomātiskā korpusa kā vienīgo Igaunijas, Latvijas un Lietuvas zaudētā valstiskuma elementu nesēju sociāltiesisko nošķirumu.

Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas vispārīgo tiesisko konsekvencu federālo līmeni – tiesa gan, reversā veidā – raksturo arī trimdas valdību izveides un leģitīmācijas lietderības jautājums. Zināms, ka diskusijas par trimdas valdību izveides lietderību Baltijas emigrācijas politiskajās aprindās sava veida apogeju sasniedza 50. gadu sākumā, kad Igaunijas trimdas politiķi pat vienlaikus izveidoja divas “valdību grupas”: vienu Stokholmā Zviedrijā, ar bijušo Igaunijas Republikas sūtni PSRS, pēdējās Igaunijas valdības locekli³⁶ un, iespējams, viscienījamāko igauņu trimdas politisko darbinieku³⁷ Augustu Reju (*August Rei*) un otru Augustdorfā Vācijā, ar juristu un ne mazāk ietekmīgo politiķi Alfredu Maureru (*Alfred Maurer*) priekšgalā. Līdz pat Maurera nāvei 1954. gada 20. septembrī abas grupas aktīvi sacentās, pretendējot uz leģitīmas Igaunijas Republikas trimdas valdības statusu un cenšoties dažādā veidā stiprināt savas pozīcijas igauņu trimdas sabiedrībā. Tāpat zināms, ka ASV Valsts departaments gan pret vienas, gan otras grupas statusa leģitīmācijas centieniem izturējās rezervēti, regulāri pārapstiprinot savu oficiālo nostāju, ka Baltijas valstīm nav leģitīmu trimdas valdību un ka visas ekskluzīvās valstiskuma elementu saglabāšanas un reprezentācijas funkcijas ne-mainīgi tiek deleģētas šo valstu diplomātiem.³⁸

Par Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas vispārīgām tiesiskām konsekvencēm trimdas valdību veidošanas kontekstā visprecīzāk izteicies ietekmīgais igauņu jurists – Igaņu juristu biedrības ASV vadītājs prof. Adolfs Perandi (*Adolf Perandi*), kurš 1953. gadā tapušajā referātā “Par Igaunijas trimdas valdībām” visai precīzi iezīmējis trimdas valdības izveides leģitīmo vektoru, kā arī definējis tās sociāltiesisko nozīmi.

Igaunijas trimdas valdību izveides sociāltiesisko ietvaru, kas tikpat labi attiecināms arī uz pārējām divām Baltijas valstīm, Perandi pamatoti saista ar šādiem jautājumiem:

- 1) trimdas valdības izveides nepieciešamības sociālo teleoloģiju (kam nepieciešama trimdas valdības izveide? Autora secinājums – tā nav nepieciešama trimdas kopienai, bet gan dzimtenē palikušajiem pilsoņiem un arī tikai tādā gadījumā, ja neatkarības atgūšana prognozējama pārredzamā nākotnē);³⁹

- 2) trimdas valdības “tautas pārvaldes” funkciju realizācijas neiespējamību valsts varas nedalāmības dēļ (valsts, kurā dislocēta trimdas valdība, pārvalda arī trimdinieku kopienu; trimdas valdībai tradicionālās valsts pārvaldes funkcijas netiek un nevar tikt deleģētas);⁴⁰
- 3) trimdas valdības un tās iekšējā leģitimitācijas avota – trimdas sabiedrības sociāltiesiskās saiknes nosacītību (selektīvs pilsoņu kopums trimdā nevar realizēt tās funkcijas, ko realizē nedalāms pilsoņu kopums brīvā valstī);⁴¹
- 4) trimdas valdības statusa un pretenziju nosacītību bez tās statusa un tiesību starptautiskas atzišanas (izskan doma par trimdas valdību kā privātu organizāciju, kuras galvenās funkcijas ir nevis politiskās varas pārņemšana, bet gan neatkarības idejas uzturēšana, nacionālās neatkarības popularizācija (propaganda) un emigrācijas sabiedrības morāla konsolidācija).⁴²

Neviens cits aplūkotā fonda avots tik detalizētu un diferencētu trimdas valdību izveides sociāltiesiskā lietderīguma analīzi nesniedz – vismaz šī pētījuma autora redzeslokā šādi avoti pagaidām nav noņākuši. Par Baltijas jautājuma monitoringu atbildīgās ASV Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas apakšstruktūras parasti aprobežojas ar fakta konstatāciju: Baltijas valstīm nav un nekad nav bijis tādu trimdas valdību, kuru leģitīmais statuss būtu starptautiski atzīts (no ASV valdības vai citu valstu valdību puses), tajā pašā laikā detalizētu trimdas valdību izveides lietderības vai – tieši pretēji – politiskās vai sociāltiesiskās nevēlamības skaidrojumu nesniedzot.⁴³

Atsevišķos gadījumos tika pat norādīts, ka Baltijas valstu trimdas valdību izveidei konkrētā sociālpolitiskā situācijā nebūtu nedz praktiskas, nedz simboliskas nozīmes un šāds pasākums varētu tikt realizēts tikai ar nosacījumu, ka trimdas valdība eksistē kā privāta organizācija,⁴⁴ šādā veidā diskreditējot un vulgarizējot pašu leģitīmas trimdas valdības izveides ideju. Tādējādi laika periodā no 1945. līdz 1991. gadam nevienas Baltijas valsts starptautiski atzīta trimdas valdība tā arī izveidota netika – un attiecīgi netika noformēts leģitīms sociālpolitiskais spēks, kas varētu definēt Latvijas, Lietuvas un Igaunijas trimdas kopienu sociāltiesiskās konsolidācijas mērķus un vismaz mēģināt īstenot daļu no tiem.

Arī Baltijas valstu diplomātiskie dienesti kā augstākās politiskās varas nesēji sociāltiesiskās sfēras jautājumiem pievērsās minimāli – tas tika darīts tikai attiecībā uz tām funkcijām, ko šīs pārstāvniecības uzņēmušās saistībā ar savu ekstraordināro tiesisko statusu, kas gan visai krasi kontrastēja ar to reālajām iespējām. Piemēram, diplomātiskās pārstāvniecības realizēja Baltijas valstu trimdas pilsoņu kopuma monitoringu, ko fiziski nodrošināja personu apliecinājo dokumentu

izsniegšana vai apmaiņa pēc to derīguma termiņa notecēšanas.⁴⁵ Pārējās sociāltiesiskās funkcijas attiecībā pret baltiešu trimdas kopienām tieši vai pastarpināti uzņēmās to mītnes zemes.⁴⁶

ASV gadījumā pat Baltijas valstu pensionēto diplomātu sociāltiesisko aizsardzību garantēja šī valsts, centralizēti apstiprinot viņiem piešķiramo sociālo garantiju veidu un apjomu, kā arī definēja citus pensionēšanās nosacījumus (pensionēšanās vecumu, izdienas pensijas apjomu (procentuālā attiecībā pret algu), izdienas pensiju gradāciju ASV un citās valstīs dienotajiem diplomātiem).⁴⁷

Atšķirībā no Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas vispārīgām tiesiskām konsekvencēm, kas raksturo Baltijas valstu un emigrācijas kopienu mītnes zemju sociāltiesiskās atbildības apjoma attiecības un to bāzi, partikulārās tiesiskās konsekvences aptver ekstraordināras, ar augstākās federālās izpildvaras institūcijām tieši nesaistītas un no to aktivitātēm neizrietošas ASV sociālpolitiskās un sociāltiesiskās iniciatīvas. Šīs iniciatīvas summāri raksturo fakts, ka antropocentriskajam diskursam pievērsta lielāka uzmanība nekā sociālpolitiskiem procesiem un formālām tiesiskām procedūrām. Zīmīgi arī, ka partikulārās tiesiskās konsekvences var būt izrietošas no dažāda veida un juridiskā statusa avotiem – tikpat labi par šādu avotu var kalpot gan fiziska persona vai sabiedriska (nevalstiska) organizācija, gan augstākās likumdevēju institūcijas.

ASV gadījumā augstāko partikulāro tiesisko konsekvencu “kāpinājuma punktu”, 1953.–1954. gadu, var tieši saistīt ar likumdevēja institūcijas iniciatīvu. Kā zināms, laika posmā no 1953. gada 27. jūlija līdz 1954. gada 31. decembrim Baltijas valstiskuma zaudēšanas jautājuma izvērtēšanai darbojās īpaša politiku darba grupa – ASV Kongresa pārstāvju komiteja Lietuvas, Latvijas un Igaunijas iekļaušanas PSRS likumības izmeklēšanai (*Select Committee to Investigate the Incorporation of Lithuania, Latvia, and Estonia into the U.S.S.R., established according to H.RES. 346*), kas pazīstama arī kā kongresmeņa Kerstena komiteja.⁴⁸

Šīs komitejas aktivitātēm nepiemita izteikti politiska orientācija – viens no galvenajiem komitejas darbības mērķiem bija savākt pēc iespējas precīzākas, detalizētākas dažāda statusa un valstiskās piederības aculiecinieku liecības par sociālo situāciju trijās Baltijas valstīs 1940. gada jūnijā,⁴⁹ uz kuru pamata bija iecerēts precīzāk iezīmēt Baltijas valstiskuma likvidācijas sociāltiesisko un pat individuālo jeb *ikdienas cilvēka* diskursu. Tādējādi Kerstena komitejas informācijas apkopošanas kampaņas ietvaros tika intervēti gan bijušie ASV diplomātisko pārstāvniecību Baltijas valstīs darbinieki,⁵⁰ gan baltiešu trimdas politisko un sabiedrisko organizāciju pārstāvji, gan arī Baltijas diplomāti, kas akreditēti ASV un vairākās citās Rietumvalstīs. Tomēr vislielākais intervēto personu īpatsvars attiecās tieši uz *ikdienas cilvēku*

jeb politiskās aktivitātēs neiesaistītu personu kategoriju. Tūlīt pēc oficiālas informācijas saņemšanas par šādas komitejas organizēšanu gatavību sniegt liecības izteica visu trīs Baltijas valstu diplomātisko pārstāvniecību ASV vadītāji.⁵¹

1953. gada novembrī komitejai tika sagatavots arī Valsts sekretāra Džona Fostera Dalesa (*John Foster Dulles*) ziņojums, tomēr šim dokumentam bija drīzāk simbolisks un politiski deklaratīvs nekā informatīvs raksturs.⁵² Baltijas valstu aneksijas un inkorporācijas PSRS fakta ģeopolitisko seku atkārtots izvērtējums 40. gadu sākumā formulētajā ASV Baltijas aneksijas neatzišanas politikā nekādas faktoloģiskas vai interpretācijas izmaiņas neiesaistīja, taču šī doktrīna tika papildināta ar dažiem jauniem – sociāliem un sociāltiesiskiem – komponentiem.⁵³

BALTIJAS VALSTISKUMA LIKVIDĀCIJAS SOCIĀLTIESISKO SEKU ANTROPOCENTRISKAIS ASPEKTS

Baltijas valstu inkorporācija PSRS un šī procesa norise tika atzīta par agresijas aktu ne tikai politiskā un tiesiskā, bet arī sociālā nozīmē, jo tās rezultātā tika iznīcināts ne vien triju valstu valstiskums, bet pakāpeniski sagrauta arī to ekonomiskā un sociālā sistēma. To konkrētajā gadījumā, no sociāltiesiskā aspekta raugoties, varētu piedzīvināt politiskā režīma un valstiskuma likvidācijai. Vēl vairāk – *ikdienas cilvēku* jeb *tautas* izpratnē, iespējams, sociālekonomiskās un sociāltiesiskās sistēmas vardarbīgi iniciētam sabrukumam varēja būt pat lielāka nozīme nekā politiskās sistēmas krahams, jo līdz ar to tika pakāpeniski un mērķtiecīgi iznīcināta gan Baltijas valstu tautsaimniecības un sociālekonomiskā bāze, gan stimulēta arī tautas morāli ētiskā un sociālā deprivācija. Šo tendenci, pēc ASV politisko analītiķu domām, visai uzskatāmi raksturo tā dēvētie tuvāko radnieku denuncēšanas precedenti, piemēram, denuncēšana laulāto starpā vai vecāku denuncēšana. Arhīvu dokumentos atrodamas pat atsauces uz īpaši Baltijas republiku pamatnāciju bērniem izstrādātām bilžu grāmatām, kurās skaidrots, kā pareizi veikt vecāku izspiegošanu un pašu denunciacijas aktu.⁵⁴

Par ekstraordināru sociāltiesiska rakstura jautājumu var uzskatīt arī Baltijas valstu un to ģeogrāfiskās dislokācijas (teritoriju) konceptu iekšējā satura revīziju, kuras atspoguļojums ASV Valsts departamenta dokumentu fondos iezīmīgs ar potenciālu loģikas kļūdu. Proti, Baltijas valstu teritoriālā, ģeogrāfiskā atbilstība Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR teritorijai tika noliegta (tāpat kā teritoriju “legitimā saikne”, padarot Baltijas valstis par metaģeogrāfisku konceptu jeb teritoriālu konceptu bez fiziskas ģeogrāfiskas piesaistes),⁵⁵ tajā pašā laikā neapšaubot šajās republikās palikušo cilvēku piederību brīvās pasaules Baltijas valstu pilsoņu kopumam.⁵⁶

Šī loģiskā anahronisma deskripcijai tika piemeklēts īpašs sociāltiesisks koncepts, kas ASV institucionālajos, īpaši deklaratīvajos, dokumentos parādās 40. gadu beigās – “notvertie cilvēki”/“notvertās nācijas” (*captive nations, captive people*) – un kam nav ģeogrāfiska analoga – tāda kā, piemēram, “notvertās valstis” vai “notvertās teritorijas” (*captive country/-ies, captive territory/-ies*).⁵⁷ Minētā koncepta jēdzieniskajam saturam raksturīga vienpusēja Baltijas republikās palikušo cilvēku viktimizācija: viņi visi tika automātiski ierindoti padomju sistēmas upuru kategorijā un pozicionēti kā tai pretoties nespējīgi, daudz cietuši indivīdi, kurus Rietumu pasaule un Rietumu demokrātijas, protams, nav aizmirsušas un pametušas likteņa varā, tomēr kam arī tiešu, taustāmu palīdzību tās sniegt nespēj.

Vēl vairāk – nepastarpināta atbalsta un solidaritātes paušana⁵⁸ tika uzskatīta par nevēlamu, jo, pirmkārt, tika traktēta kā simpātiju izrādīšana valdošajam režīmam un tikai, otrkārt, kā atbalsts “notvertajām nācijām”. Tā, piemēram, politiski nevēlamo akciju kategorijā varēja tikt ierindota ASV vēstnieka PSRS Luelina Tomsona (*Llewellyn Thompson*) vizīte Rīgā⁵⁹ un kartupeļu iepirkšana Baltijas republikās, jo abas minētās akcijas tikai no vienas puses varēja tikt saistītas ar Baltijas tautai sniegtu morālu un materiālu atbalstu, bet no otras puses – un galvenokārt – tās varēja traktēt kā slēptu Baltijas valstu *de jure* aneksijas fakta atzinumu. Kartupeļu iepirkuma jautājuma apspriešanas gaitā īpaši tika uzsvērts arī teritorijas un *tautas* loģiskās atrautības fakts, norādot, ka vēlme palīdzēt Baltijas tautām un konkrētiem cilvēkiem – šajā gadījumā lauksaimniecības produkcijas ražotājiem – tomēr nav līdzās nostatāma sadarbībai ar naidīgu valsti (kurā ietilpst arī Baltijas tautu apdzīvotās teritorijas) pat šāda cēla mērķa dēļ.⁶⁰

Baltijas valstiskuma elementu saglabāšanas leģitimitātes sociālie aspekti Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijā iezīmējas ar vēl vienu nosacītu dihotomiju: no vienas puses, ASV šo valstiskuma elementu saglabāšanu atbalstīja un stimulēja, bet, no otras puses, šim atbalstam nesevoja praktiski nekādas sociāltiesiskas konsekvences, kuru realizācija tiktu deleģēta jaunajiem valstiskuma nesējiem – trīs valstu diplomātiskajiem dienestiem. Vienīgais būtiskais izņēmums šajā gadījumā ir atļauja izsniegt un mainīt Baltijas valstu pilsoņu pasēs, sniegt autoritatīvas uzziņas (piemēram, izsniedzot notariāli apstiprinātu informāciju par konkrētu personu valsts piederību (pilsonību)) un pārraudzīt pārvietoto personu nomināšanas procesa gaitu,⁶¹ tātad formāli uzturēt Baltijas trimdas pilsoņu kopuma integritāti un nodrošināt tā sociālo monitoringu.

BALTIJAS EMIGRĀCIJAS KĀ BALTIJAS VALSTU PILSOŅU KOPUMA TIESISKĀ AIZSARDZĪBA

Baltijas emigrācijas kā Baltijas valstu pilsoņu kopuma tiesiskās aizsardzības un diplomātisko pārstāvniecību ekstraordinārā tiesiskā stāvokļa jautājumi ir lielā mērā saistīti, tomēr ne tāpatīgi. Tā Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju tiesisko un sociāltiesisko aizsardzību nodrošināja vienīgi ASV federālās iestādes,⁶² bet Baltijas valstu pilsoņu kopuma sociāltiesiskās aizsardzības mehānismi faktiski dublēja tos mehānismus, kas tika attiecināti uz visiem citiem ASV pilsoņiem.

Tikai izņēmuma gadījumos, kas galvenokārt attiecināmi uz īpašumtiesību strīdiem, šo mehānismu dublēšanās nebija vērojama. Bieži vien īpašumtiesību pārņemšanas strīdu epicentrā nonāca PSRS konsulārā dienesta pārstāvji vai viņu nolīgtie juristi, kas, izmantojot neviennozīmīgi traktējamo Baltijas valstu tiesisko stāvokli, mēģināja pārņemt ASV mirušo Baltijas valstu pilsoņu īpašumus, ja mirušajam nebija mantinieku. PSRS konsulārais dienests ar amerikāņu juridisko konsultantu vai advokātu starpniecību visai uzstājīgi centās panākt šo īpašumu pāriešanu PSRS jurisdikcijā. Valsts departamenta vispārējo dokumentu fondā atrodamas tikai liecības par PSRS konsulārā dienesta neveiksmīgajiem centieniem pārņemt Baltijas valstu pilsoņiem piederošos īpašumu, jo šo centienu prettiesiskums tika pamatots augstākajā politiskajā līmenī, tādējādi formāli nogriežot padomju intereses pārstāvošajām personām iespēju šos atzinumus apstrīdēt tiesas ceļā.⁶³

Šādas neveiksmes un apgrūtinājumi PSRS intereses pārstāvošo juristu aktivitātes pilnībā nepārtrauca – viņi mēdza iejaukties mantojumu strīdos arī gadījumos, kad mantošanas jautājums nebija izlemjams bezstrīdu kārtībā un objektīvi (arī bez šīs iejaukšanās) tiktu skatīts tiesas ceļā. Tā 1949. gada pavasarī šādā strīdīgā tiesvedībā par Teodoram R. Adleram (*Theodore R. Adler*) piederošā īpašuma Ņujorkā mantošanu kā viens no prasītājiem figurēja arī PSRS intereses pārstāvošais advokāts Čārlzs Rehts (*Charles Recht*). Lieta tika skatīta Kinga grāfistes pirmās instances tiesā Ņujorkā (*Kings County*), atzīstot Rehta un viņa klientu celtās prasības par nepamatotām, tomēr likumā paredzētajā kārtībā un termiņā Rehts iesniedza apelāciju augstākas instances tiesā. Caur Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļu informāciju par PSRS intereses pārstāvošo juristu aktivitātēm visai drīz saņēma arī Baltijas valstu intereses aizstāvošie advokāti, šajā gadījumā – Latvijas sūtniecības intereses pārstāvošais Ņujorkas advokāts Roberts H. Lovs, juniors (*Robert H. Law, Jr.*).⁶⁴

Tāpat retos gadījumos vienreizēju (precedentuālu) Baltijas emigrācijas sociāltiesiskās aizsardzības jautājumu risināšanai tika piesaistīti ASV Tieslietu departamenta konsultanti, kā jautājumos par Lietuvas

emigrantu medicīniskās prakses licences nostrifikāciju Pensilvānijā un Masačūsetsā vai Baltijas emigrācijas pārstāvju problēmām iekārtoties darbā federālajās aģentūrās.⁶⁵

Pašu Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju sociāltiesiskā aizsardzība tika realizēta saskaņā ar diplomātisko personu privilēģijām un imunitāti, kas noteikta saistošos starptautisko tiesību dokumentos⁶⁶ un izriet no uzņemošās valsts politiskajām prioritātēm. Vairumā gadījumu diplomātu sociāltiesiskās garantijas bija visciešākajā mērā saistītas ar viņu statusa kontinuitāti – kamēr uzņemošā valsts atzina viņu pilnvaras un spēkā esošajiem un saistošajiem diplomātisko tiesību aktiem atbilstošu statusu, tikmēr Baltijas diplomāti varēja baudīt visas no šī statusa izrietošās privilēģijas, imunitāti un sociāltiesiskās garantijas.

Atsaucoties uz analizētajiem dokumentiem, gan jānorāda, ka šāda statusa kontinuitātes pārtraukuma precedenti bija ārkārtīgi reti. Dokumentāli apstiprināts tikai viens šāds gadījums attiecībā uz Baltijas valstu diplomātiem. Itamarati (Brazīlijas Federatīvās Republikas Ārlietu ministrija. – *L. J.*) 1961. gada 11. martā pēc iepriekšēja brīdinājuma apturēja Latvijas un Lietuvas sūtņu Brazīlijā Pētera Oliņa (*Peters Z. Ollins*) un Frikasa Meiera (*Frikas Maieris*), kā arī Igaunijas konsula Riodežaneiro Ferdinanda Saukas (*Ferdinand Saukas*) pilnvaras, tajā pašā laikā nemainot savu oficiālo nostāju Baltijas valstu aneksijas *de jure* neatzīšanas sakarā.⁶⁷ Šādam lēmumam, protams, bija arī konkrētas sociāltiesiskas sekas: partikulārā izpratnē, Baltijas diplomātiem zaudējot savu amatu un diplomātisko statusu, tika zaudētas arī sociāltiesiskās garantijas,⁶⁸ ko nodrošināja uzņemošā valsts, bet universālā izpratnē bez oficiālās pārstāvniecības palika vairāk nekā 40 000 cilvēku lielā Brazīlijas un vairāku citu Latīņamerikas valstu Baltijas trimdnieku kopiena, kurā skaitliski lielāko etnisko grupu – apmēram 35 000 – veidoja lietuvieši.⁶⁹

SECINĀJUMI

Atsaucoties uz to, ka Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas izpēte gan hronoloģiskas un tematiskas rekonstrukcijas, gan galvenokārt kritiskas dažādu grupu avotu analīzes kontekstā ir visai komplicēts un ilgstošs process, jānorāda, ka rakstā iezīmēti tikai daži šīs dimensijas pētnieciskie diskursi. Līdz ar to darbs nepretendē uz universālu konkrētās tēmas izvērsumu vai cita veida zinātniskiem vispārinājumiem.

Tā kā pētījuma pamata uzstādījums ir avotpētniecisks, tas automātiski izslēdza arī historiogāfisko avotu salīdzinošo vai primāro un sekundāro avotu faktoloģiski interpretatīvo jeb konfrontācijas metožu izmantošanu. Tās šajā gadījumā visai veiksmīgi aizstāj institucionālo avotu problēmorientētā (selektīvi tematiskā) kontentanalīze.

Par pētījuma mērķi tika izvirzīta atsevišķu Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas mezgla punktu rekonstrukcija, kas centrēta ap sociāltiesiskās dimensijas jēdziena satura skaidrojumu un tā politisko un tiesisko izpausmju analīzi. Savukārt paša pētījuma centrā izvirzījās Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas izpēte un tās pamatstruktūru rekonstrukcija ASV, jo tieši šis valsts definētā un īstenotā Baltijas valstu aneksijas (inkorporācijas PSRS) neatzīšanas politika pamatoti uzskatāma par dažu Baltijas valstu valstiskuma elementu leģitimitācijas un saglabāšanas garantu pēc Otrā pasaules kara un tātad arī par Baltijas jautājuma ģeopolitisko un tiesisko avotu visā aukstā kara periodā.

Līdzās divām nozīmīgākajām sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas kategorijām – Baltijas valstu aneksijas neatzīšanas politikas vispārīgajām un partikulārajām tiesiskajām konsekvencēm – pētījumā ieskicētas arī vairākas sekundārās kategorijas: Baltijas valstu valstiskuma elementu saglabāšanas leģitimitātes problēma, tās sociālās ģenēzes tendences; Baltijas valstu emigrācijas kā Baltijas valstu pilsoņu kopuma tiesiskās aizsardzības problēma un diplomātisko pārstāvniecību ekstraordinārā tiesiskā stāvokļa jautājums. Visas Baltijas jautājuma sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas kategorijas iezīmētas un analizētas, vadoties pēc politiskās un tiesību vēstures uzstādījumu sasaistes vai, precīzāk sakot, izrietamības principa, kas pagātnes realitātes izziņā un refleksijā akcentē tiesiskā jeb leģitimitātes komponenta (diskursa) īpašo nozīmi.

Tomēr, pieļaujot, ka ne visi sociāltiesiskās dimensijas rekonstrukcijas aspekti var tikt vienlīdz adekvāti atspoguļoti atbilstoši šim pētniecības diskursam, nākotnē iespējama to izpētes idejisko avotu dažādošana – piemēram, uz Baltijas jautājuma leģitimitācijas reālpolitiskā un propagandas komponenta konfrontācijas bāzes.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ar terminu/jēdzienu “Baltijas jautājums” (jeb Baltijas jautājums pēc Otrā pasaules kara; aukstā kara perioda Baltijas jautājums; 1940.(45.) – 1991.) apzīmētas šādas pētnieciskās kategorijas: a) Baltijas valstu valstiskuma elementu saglabāšanas un ģenēzes politiskais un tiesiskais līmenis; b) Baltijas emigrācijas sociālā konsolidācija; c) trimdas sabiedrības sociāltiesiskā nostiprināšanās; d) Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas idejas attīstība; e) Baltijas valstis kā starptautisko tiesību paradokss; f) Baltijas valstis aukstā kara propagandas, metaģeogrāfijas un aksioloģijas struktūrā.
- ² Ar Baltijas jautājuma “sociāltiesiskās dimensijas” jēdzienu/terminu apzīmētas visas Baltijas jautājuma pētnieciskās kategorijas, kurās tiešā vai pastarpinātā veidā iekļautas/skertas Baltijas emigrācijas sabiedrības sociāltiesiskās formācijas, konsolidācijas, ģenēzes un transformācijas problēmas.
- ³ Baltijas valstu aneksijas (inkorporācijas PSRS) neatzīšanas politika saprasta kā: a) tā dēvētās Stimsona doktrīnas (*Stimson Doctrine*) atvasinājums/

- reģionāls pielāgojums (ASV politikas diskursā, kur starptautisko tiesību principu *status quo ante bellum* mēģināts selektīvi (un *post factum*) attiecināt uz Baltijas valstu inkorporācijas PSRS tiesiskās bāzes un praktisko rezultātu apšaubīšanu); b) tiesiskā principa *ex injuria jus non oritur* piemērs starptautisko tiesību kontekstā; c) mainīgs starptautisko tiesību un starptautiskās politikas uzstādījums, kura iekšējais saturs variē vismaz atkarībā no tā *de jure* un *de facto* interpretācijas.
- ⁴ Precīzāk – šis nodaļas Polijas, Baltijas un Čehoslovākijas lietu apakšnodaļas (*Division of Polish, Baltic and Czechoslovak Affairs; Country Director for Eastern Europe*) dokumentācija.
  - ⁵ Pārvietoto personu akts (*Displaced Persons Act*) – federālā līmeņa imigrācijas politiku noteicošs likumdošanas akts (S. 224; Pub.L. 80-774; 62 Stat. 1009; 80th Congress; June 25, 1948). Avots: <http://library.uwb.edu/guides/USimmigration/62%20stat%201009.pdf> (skatīts 10.08.2011.).
  - ⁶ Saskaņā ar Pārvietoto personu akta 2. daļu, laika posmā no 1948. gada līdz 1950. gada 15. oktobrim Baltijas emigrantiem tika izsniegtas 58 300 vīzas, tostarp 58 052 bija tā dēvētās kvotu vīzas, bet 248 – vīzas, kas izsniegtas bāreņiem (*orphan visas*). Vislielākais šo vīzu skaits tika izsniegts Latvijas emigrantiem – attiecīgi 28 017 kvotu vīzas un 173 bāreņu vīzas. Memorandum, to UNA Files/UNA H.C. Medison, October 26, 1950, Number of Visas Issued Balts under the Displaced Persons Act, folder: Refugees and Displaced Persons, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
  - ⁷ Baltijas emigrantu vīzas, kas izsniegtas saskaņā ar ASV prezidenta Harija Trumena 1945. gada 22. decembra rīkojumu (laika posmā līdz 1950. gada novembrim): 35 515. 1950. gadā (līdz 30. novembrim) saskaņā ar šo direktīvu izsniegtas 98 vīzas Igaunijas, 390 vīzas Latvijas un 554 vīzas Lietuvas pilsoņiem. Information from DP [Displaced Person's] Comissioner to EE files/Mr. Kolarek, June 24, 1952, p. 2, folder: Refugees and Displaced Persons, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
  - ⁸ Sūtņa K. R. Zariņa vārda un uzvārda transkripcija, kas visbiežāk sastopama aplūkotajā institucionālo dokumentu fondā.
  - ⁹ Memorandum, Director of Office of European Affairs to Mr. Lovett, August 27, 1948, p. 1, folder: Zarine, Box 6 – E 844 (a) August Rei to La 702.1 Zarine, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
  - ¹⁰ Letter, C. Burke Elbrick to Mr. Thompson, July 29, 1947, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

- ¹¹ Jo neeksistēja sekundārs tiesiskās kontinuitātes nodrošinājuma mehānisms (primārais mehānisms attiecās uz pilnvaru nodošanu K. R. Zariņam), kas ļautu šādu pārmantojamību leģitīmi pamatot.
- ¹² Tādējādi tika realizēts sava veida politiskās varas konsolidācijas scenārijs, kas jau sākotnēji bija iestrādāts 1940. gada 18. maija rīkojumā. Saskaņā ar to K. R. Zariņš kā Latvijas augstākās politiskās varas trimdā formālais nesējs bija tiesīgs likvidēt jebkuru Latvijas diplomātisko pārstāvniecību, izņemot sūtniecību ASV. Tas nozīmē, ka pat totālas politiskās varas trimdā konsolidācijas gadījumā Latvijas diplomātiskais un tātad politiskais centrs tiktu dislocēts Vašingtonā ASV, nevis Londonā. Memorandum, Director of Office of European Affairs to Mr. Lovett, August 27, 1948, p. 2, The National Archives.
- ¹³ Pēc 1961. gada marta datiem, Baltijas diplomātiskās misijas vai atsevišķi pārstāvji darbojās šādās valstīs (pilsētās): a) Latvija: sūtniecība (Vašingtona), sūtniecība (Londona), konsulāts (Monreāla), konsulārais pārstāvis (Melburna), kā arī diplomātiskie vai konsulārie pārstāvji Madridē, Ženēvā, Parīzē, Bonnā, Hamburgā, Stokholmā, Briselē un Hāgā; b) Lietuva: sūtniecība (Vašingtona), ģenerālkonsulāts (Ņujorka), konsulāts (Čikāga), sūtniecība (Londona), sūtniecība (Montevideo), ģenerālkonsulāts (Monreāla), kā arī diplomātiskie pārstāvji Parīzē, Romā (Svētais Krēsls) un Bonnā; c) Igaunija: sūtniecība (Londona), ģenerālkonsulāts (Ņujorka), konsulāts (Monreāla), kā arī diplomātiskās pārstāvniecības Bonnā un Madridē. Informative material, Current Status of the Baltic Missions, folder: B 811 Passports, Box 2 – B 800 General Political Affairs Internal to B 821 Military Service under Germany, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ¹⁴ Ar to saprotot Baltijas valstu diplomātu kā vienīgo Baltijas valstiskuma nesēju politiskās un tiesiskās bāzes noformēšanos, kā arī šīs bāzes sociālekonomiskā ietvara definēšanu. Tieši uz laika periodu no 1940. līdz 1945. gadam attiecināma galveno Baltijas aneksijas *de jure* neatzīšanas politikas elementu ģenēze un nostiprināšana, kā arī šīs politikas praktiskās uzturēšanas mehānismu izstrāde. Konkrēti, jau laika posmā no 1944. līdz 1945. gadam Baltijas diplomātisko misiju finansēšanas shēma bija izstrādāta un unificēta (finansējuma apjoms bija faktiski nostabilizēts, tā saskaņošanas shēma – skaidri definēta un aprobēta). Informative memorandum to EE files, Baltic Budgets, October 14, 1954, folder: Annual Budgets, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ¹⁵ Domātas sociālās pašorganizācijas tendenču un formu atšķirības trīs valstu emigrācijas sabiedrībās.
- ¹⁶ Līdz 1953. gada jūnija sākumam Pārvietoto personu akta imigrācijas nosacījumu realizācijas rezultātā ASV bija ieceļojušas kopumā 345 932 personas, no kurām apmēram piektā daļa – latvieši, lietuvieši un igauņi (attiecīgi 35 089, 23 125 un 9923 cilvēki). Informative Summary, United States Policy Toward the Baltic States, 9/7/1954, p. 2, folder: Foreign Relations – the US B 711, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, 59 General Records of the Department of State, Bureau of Eu-

- ropean Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ¹⁷ Memorandum, Mr. Vedeler/EE to Mr. Johnson/EE, DPC list of proscribed organizations, August 2, 1951, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General B 711 – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives; kā arī tās personas, kas “labprātīgi karojušas pret ASV Otrā pasaules kara laikā”. Memorandum, Secretary of State to Charge d’Affairs of Latvia, 5/24/51, pp. 1, 3, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ¹⁸ Mr. Bonbright/EUR to Mr. Humelsine/A, Desire of the Latvian Charge d’Affairs for high level appointment for purpose of discussing undesirable aspects of Internal Security Act, February 8, 1951, Confidential, p. 1, folder: Latvia General, 1947–1951, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives); definīcija: Sec. 13. *No visas shall be issued under the provisions of this Act to any person who is or has been a member of, or participated in, any movement which is or has been hostile to the United States or the form of government of the United States.* (avots: <http://library.uwb.edu/guides/USimmigration/62%20stat%201009.pdf>).
- ¹⁹ Memorandum of Conversation, Removal of Aizsargi (Latvian Home Guard) from LPC list of proscribed organizations, February 12, 1951, folder: Latvia General, 1947–1951, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²⁰ Mr. Bonbright/EUR to Mr. Humelsine/A, Desire of the Latvian Charge d’Affairs for high level appointment for purpose of discussing undesirable aspects of Internal Security Act, February 8, 1951, Confidential, p. 1.
- ²¹ Šāds apgalvojums izteikts, balstoties uz Baltijas emigrācijas ASV skaitliskajiem rādītājiem laika posmā no 1948. līdz 1951. gadam, kas saistāms ar visaktīvāko un straujāko Baltijas bēgļu redislokāciju Rietumeiropā, ASV un citviet pasaulē.
- ²² Memorandum, Robert P. Joyce, Policy Planning Staff, Department of State, from Robert Kelley, November 26, 1951 with enclosed copy of report “Latvian Emigrants and Their Political Groups”, p. 1, folder: La 801.1 Ēmigré Organizations, Box 7 – La 711 (a) Jules Feldmans to La 822 Military Service under the US, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²³ Information from DP [Displaced Person’s] Commissioner to EE files/Mr. Kolarek, June 24, 1952, p. 2, The National Archives.
- ²⁴ Citos avotos atrodama informācija liecina, ka Latvijas aktīvi tika bloķēti 1940. gada 10. jūlijā saskaņā ar ārkārtas rīkojumu nr. 8389. Memorandum

- dum, Mr. Stinebow to the Secretary (of State), Certification to the Federal Reserve Bank of the New York pursuant to Section 25 (b) of the Federal Reserve Act, as amended, regarding the account at the Federal reserve Bank of New York in the name of the "Government of Latvia", 1/30/1950, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, folder: Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²⁵ *"The funds in the United States of the Estonian and other Baltic Republics were blocked under an Executive order issued July 15, 1940. This blocking order did not give the United States title to these assets but was issued by the United States government in order to preserve the assets of the governments of the Baltic Republics and to prevent the funds coming into the possession or control of the Soviet Union"* Letter, Harold C. Vedeler to Mr. Reiert, March 24, 1954, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²⁶ *"This government considers the duly accredited consular and diplomatic representatives of the Baltic States as trustees of the blocked funds belonging to their countries and as entitled to draw on these funds on a minimum bases to maintain official operations"* Ibid., p. 1.
- ²⁷ Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 2, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, folder: Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ²⁸ Federālo rezervju akts (Federal Reserve Act) – federālā līmeņa ekonomisko un monetāro politiku noteicošs likumdošanas akts (ch. 6, 38 Stat. 251, enacted December 23, 1913, 12 U.S.C.). Avots: <http://www.federalreserve.gov/aboutthefed/fract.htm>.
- ²⁹ Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 2, The National Archives; finanšu līdzekļu atbloķēšanas licence tika sagatavota pēc šādas formas: Notification Pursuant to Section 25 (b) of the Federal Reserve Act, as amended, Sep 26, 1960, to Honorable Christian A. Harter, Secretary of State, from Paul V. Myron, Deputy Director, Office of Alien Property, Department of Justice, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, folder: Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ³⁰ Informative note, Mr. Johnson to EE files, Desire of the Latvian Emigration in England to Establish an Institution for the Mentally Unsound, August 23, 1951, folder: Latvia General, 1947–1951, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ³¹ Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 4, The National Archives.

- ³² Avota tekstā gan minēts, ka noslēpumā šis fakts jāpatur nevis no Baltijas emigrantu kopienām, bet ASV pilsoņiem, kam varētu būt finansiāla rakstura pretenzijas pret triju valstu valdībām (*American citizens having claims against the three governments*, Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 6, The National Archives). Te gan jānorāda uz potenciālo pretenziju mērķa nekorektu formulējumu, jo šī paša dokumenta 2. lpp. atzīts, ka nevienai no Baltijas valstīm nav izveidota trimdas valdība. Likumsakarīgi – tad nav arī valdību, kurām prasīt atgriezt konkrētām fiziskām personām konkrētas naudas summas par, piemēram, zaudētajiem nekustamajiem un zemes īpašumiem Latvijā. No racionālā viedokļa raugoties, masveidā šādas pretenzijas varētu rasties vienīgi ASV naturalizētajiem pilsoņiem – ieceļotājiem no Baltijas, tādat vien pašiem Baltijas emigrantu kopienu pārstāvjiem.
- ³³ Memorandum, Investment of Blocked Baltic funds, sent by Mr. Frolich, Confidential, 1/19/1950, p. 6, The National Archives.
- ³⁴ *Ibid.*, p. 7.
- ³⁵ Domātas nevis etniskās kopienas, bet emigrantu kopienas pēc valstiskās pieredības (Latvijas, Igaunijas un Lietuvas emigranti neatkarīgi no tautības).
- ³⁶ Domāta 1944. gada divu dienu *interregnum* periodā izveidotā Oto Tifa (*Otto Tief*) valdība, kurā Augusts Rejs figurēja kā ārlietu ministrs.
- ³⁷ Memorandum, IAD/NY Herbert R. Lottman to BI – Mr. R. G. Mays, Jr., March 18, 1953, p. 8, Confidential – Security Information, folder: E 702.1 Continuity, Legitimacy, Box 5 – E 701 Diplomatic Representation to E 840.4 Religion, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ³⁸ Memorandum, The Acting Secretary to J. C. Bonbright, Visit of Mr. Charles Zarine, Latvian Minister in London and Senior Official of Latvian Diplomatic Corps., May 28, 1952, folder: Zarine, Box 6 – E 844 (a) August Rei to La 702.1 Zarine, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ³⁹ Prof. Adolf Perandi “On Estonian Governments in Exile” (translated by F. Tann), p. 1, folder: Committees for the Free, 1955 801.4, Box 2 – B 800 General Political Affairs Internal to B 821 Military Service under Germany, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁰ *Ibid.*, pp. 1–2.
- ⁴¹ *Ibid.*, p. 3.
- ⁴² *Ibid.*, p. 4. Nacionālās neatkarības *de facto* atjaunošana tika uzskatīta tikai par tālas nākotnes mērķi, virsuzdevumu, kam ar 40. gadu beigu un 50. gadu sākuma ģeopolitisko situāciju pasaulē un Eiropā nebija praktiski nekādu saskarsmes punktu. Arī ASV Valsts departamenta Eiropas lietu pārvaldes amatpersonu sarakstē un informatīvajos memorandos reālas Baltijas valstu teritoriju atbrīvošanas idejas netiek paustas, tās izteiktas tikai pieļāvuma, varbūtību vai teorētisku spekulāciju formā. Šīs idejas tiek apspēlētas un attīstītas, piemēram, aukstā kara antikomunistiskās propagandas eskalācijas kontekstā.

- ⁴³ Letter, Richard G. Johnson to Mrs. Williams, February 3, 1955, Proposed Reply to Inquiry about Governments in Exile, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁴ Memorandum, The Acting Secretary to J. C. Bonbringt, Visit of Mr. Charles Zarine, Latvian Minister in London and Senior Official of Latvian Diplomatic Corps., May 28, 1952, The National Archives.
- ⁴⁵ Baltijas valstu pilsoņu pasu izsniegšanu un apmaiņu derīguma termiņa notecēšanas gadījumā realizēja tikai Baltijas valstu sūtniecības Londonā un Vašingtonā, kā arī Igaunijas ģenerālkonsulāts Ņujorkā. Informative material, Current Status of the Baltic Missions, Folder: B 811 Passports, Box 2 – B 800 General Political Affairs Internal to B 821 Military Service under Germany, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁶ Trimdinieki – Baltijas valstu pilsoņi, pārceļoties uz dzīvi ASV, kļūst arī par šīs valsts pilsoņiem, tādējādi iegūstot visas ASV pilsoņa tiesības un pienākumus, kā arī politiskās tiesības un sociālās garantijas, ko viņi ļoti augstu novērtē, līdzīgi kā fizisko drošību un emocionālo komfortu, ko spēj sniegt jaunā mītnes zeme. Informative Summary, The Baltic States – Estonia, Latvia, Lithuania [undated], p. 1, folder: Foreign Relations – the US B 711, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁷ Proposed Study as to Feasibility of Establishing a Retirement Program for Nationals on Diplomatic staff of three Baltic States, 5/16/1960, folder: Latvia I, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁴⁸ Pēc komitejas vadītāja – Viskonsinas štata kongresmeņa Čārlza Kerstena (*Charles Kersten*) uzvārda; pārējie komitejas locekļi: Freds Basbijs (*Fred E. Busbey*; Čikāga, Ilinoisa, republikānis), Elvins Bentlijs (*Alvin M. Bentley*; Oviso, Mičigana, republikānis), Edvards Bonins (*Edward J. Bonin*; Hazltauna, Pensilvānija, republikānis), Rejs Medins (*Ray Madden*; Gerija, Indiāna, demokrāts), Tomass Dods (*Thomas J. Dodd*; Vesthartforda, Konektikuta, demokrāts) un Tadeušs Makrovičs (*Thaddeus M. Machrowicz*; Hemtremka, Mičigana, demokrāts). Memorandum, V. Johnson to the Files, September 4, 1953, House Committee to Investigate Incorporation of Baltic States into Soviet Union, folder: Congressional Committee, 1953, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives. Komisijas pamata dokumentācija iekļauta 80.–90. Kongresa (1947–1968) Ārlietu komitejas fondos (Records of the Committee on Foreign Affairs, 80–90th Congresses (1947–1968)), kas izvietoti ASV Nacionālajā arhīvā

- Vašingtonā, savukārt atsevišķiem ārpolitikas jautājumiem veltītā dokumentācija (dokumentu apmaiņa starp Valsts departamentu un komiteju; Valsts departamenta amatpersonu iekšējā komunikācija šīs komitejas darbu skarošos jautājumos) iekļauta ASV Valsts departamenta vispārējā fondā.
- ⁴⁹ Letter, Thruston B. Morton to the Honorable John C. Wiley, December 4, 1953, p. 2, folder: Congressional Committee, 1953, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁵⁰ Aptaujāto diplomātu vidū jāmin: I. T. Beiljs (*E. T. Bailey*), Montgomeirjs Koledejs (*Montgomery Colladay*), Bernards Guflers (*Bernard Gufler*), Bertels Kuniholms (*Bertel Kuniholm*), Valters Leonards (*Walter Leonard*), Beizils Makgovens (*Basil MacGowan*), Ovens Norems (*Owen Norem*), Erls Pārkers (*Earl Parker*), Enguss Vards (*Angus Ward*), Džons Vailijs (*John Wiley*) u.c. Memorandum, House Baltic Committee Request for the Information for American Diplomatic Representatives Formerly Accredited in the Baltic States, 1/13/1954, folder: Foreign Service contribution, Congressional Committee, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁵¹ Ar 1953. gada 20. novembri datētajos komitejas vadītājam Kerstenam adresētajos memorandos Baltijas valstu sūtniecību vadītāji izsaka gatavību sniegt liecības un jebkādā citādā veidā atbalstīt komitejas darbu.
- ⁵² Analizētajā dokumentu fondā atrodama Valsts sekretāra ziņojuma drafta versija: Draft Statement by the Secretary before the Kersten Committee, November 25, 1953, p. 4, House Committee to Investigate Incorporation of Baltic States into Soviet Union, folder: Congressional Committee, 1953, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁵³ Kā, piemēram, ASV tautas solidaritāti ar tā dēvētajiem notvertajiem cilvēkiem, cenšoties pārvarēt šo cilvēku informācijas izolāciju no Rietumu pasaules (ar *Voice of America* projekta starpniecību); paužot cerību, ka ASV arī nākotnē būs Baltijas bēgļiem draudzīga un atvērta valsts, jo īpaši tādēļ, ka viņu priekšteči sevi pierādījuši kā “lojālus un derīgus mūsu republikas [ASV. – L. J.] pilsoņus”, *ibid.*, p. 4.
- ⁵⁴ Letter, Landreth M. Harrison, First Secretary of the Embassy (American Embassy in Paris) to Walworth Barbour, August 31, 1953, p. 1, folder: Congressional Committee, 1953, Box 3 – B 22 Military Service under the US to B 900.1 FS Contributions to Baltic Investigations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁵⁵ Pamatojoties uz formālo referenci, ka Latvijas Republikas un Igaunijas Republikas teritorijas pirms 1940. gada aneksijas bija lielākas nekā Latvijas PSR un Igaunijas PSR teritorijas, bet Lietuvas Republikas teritorija

savukārt bijusi mazāka nekā Lietuvas PSR teritorija. Memorandum, G. Etzel Percy to Thomas A. Donovan, 6 August, 1957, BGN Gazetteer Policy toward Estonia, Latvia and Lithuania, p. 1, folder: Foreign Relations – the US, Box 1 – Baltic General B 711 – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

⁵⁶ Kā tas proklamēts, piemēram: Draft Statement by the Secretary before the Kersten Committee, November 25, 1953, p. 4, The National Archives.

⁵⁷ Termins *captive nations/captive peoples/captive populations* īpaši izplatīts 50. gadu deklaratīvajos dokumentos (piemēram, Draft Statement by the Secretary before the Karsten Committee, November 25, 1953, p. 4, The National Archives), tomēr sastopams arī starpinstitucionālajā komunikācijā (piemēram, starp Kongresu vai Senātu un Valsts departamentu; Letter, Thruston B. Morton, Assistant Secretary to the Honorable Walter F. George, Chairman, Committee on Foreign Relations, United States Senate, July 13, 1955, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives).

⁵⁸ Ar nepastarpināta atbalsta paušanu šajā gadījumā apzīmējot praktiskas politiskas vai ekonomiskas akcijas, nevis propagandas vai informatīvus projektus, kā, piemēram, *Amerikas balsis* (*Voice of America*) translācijas Baltijas tautu valodās, kas politiskā izpratnē arī tika pozicionētas kā demokrātijas atbalsta akcijas okupētajās Baltijas valstīs.

⁵⁹ Saskaņā ar 1957. gada 28. augusta paziņojumu par Rīgas izslēgšanu no “nepadomju pilsoņiem” aizliegto galamērķu saraksta šā paša gada 4.–8. oktobrī četras ASV vēstniecības amatpersonas (bet ne vēstnieks L. Tomsons, kā apgalvots Memorandum for the Files, Valdemar N. L. Johnson, Reported Visit of Ambassador Thompson to Riga, August 29, 1960, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives) apmeklēja Rīgu. Šo faktu apstiprina vairāki dokumenti, kuros tāpat norādīts, ka šim apmeklējumam nav un nevar būt nekāda sakara ar Baltijas valstiskuma zaudēšanas fakta *de jure* atzišanu. Memorandum, William B. Macomber, Jr. to the Honorable William Barrett, February 20, 1958, p. 1, folder: Recognition of Latvia, Box 6 – E 844 (a) August Rei to La 702.1 Zarine, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives; Letter, Albert W. Sharer, Jr., Officer – in – Charge Polish, Baltic and Czechoslovak Affairs, to Mr. Salcius, March 7, 1958, folder: Recognition of Latvia, Box 6 – E 844 (a) August Rei to La 702.1 Zarine, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.

⁶⁰ Memorandum, Mr. Allen to the Files, November 28, 1951, Patotoes: Possible importation from Estonia and Lithuania, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country

- Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶¹ Informative Summary, United States Policy Toward the Baltic States, 9/7/1954, p. 1, The National Archives.
- ⁶² Kā gadījumā ar pensiju piešķiršanu Baltijas diplomātiem. Sk. 47. parindi.
- ⁶³ “The Department has never recognized the incorporation of Latvia, Estonia and Lithuania into the Soviet Union, and consequently does not regard Soviet consular officers or their attorneys as having any rights to act on behalf of non – resident Latvians, Estonians and Lithuanian nationals with respect to distributive shares owing to them from estates of persons dying in the United States. In the case of Latvians, Estonians and Lithuanian nationals, such right has been reserved to consular officers of the respective countries by Article XXV of the Treaty of Friendship, Commerce and Consular Rights of 1928 between the United States and Latvia (45 Stat. 2641) and Article XXIV of the Treaty of Friendship, Commerce and Consular Rights between the United States and Estonia (44 Stat. 2379). Moreover, even in the absence of applicable treaty provisions, the Department does not consider that Soviet consular officers in the United States have any rights to represent nationals of a third country, whether residing in the United States or elsewhere, without that country’s consent.” Letter, Ernest A. Gross, the Legal Advisor, to V. Johnson, March 26, 1948, p. 1, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶⁴ Memorandum, Mr. Johnson to EE Files, Estate of Theodore R. Adler, April 4, 1950, folder: Latvia General, 1947–1951, Box 8 – La 840.1 (a) Refugee Ship (Masen) to Latvia I, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶⁵ Mr. Johnson/EE to Mr. Allen/EE, Pending Baltic Matters, November 7, 1951, p. 1, Secret, folder: Baltic General, Box 1 – Baltic General B 711 – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶⁶ Unificētas diplomātiskās tiesības (kā kodificēta starptautisko tiesību sfēra) aizsākās tikai ar Vīnes diplomātisko attiecību konvencijas (*Vienna Convention on Diplomatic Relations*) pieņemšanu 1961. gada 18. aprīlī un tās stāšanos spēkā 1964. gada 24. aprīlī, kā arī Vīnes Konsulāro attiecību konvenciju (*Vienna Convention on Consular Relations*), kas tika pieņemta 1963. gada 24. aprīlī un stājās spēkā tikai 1967. gada 19. martā. Avoti: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf; http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf. Līdz šo dokumentu pieņemšanai un parafēšanai eksistēja vairākas diplomātisko tiesību rakstniecības tradīcijas, kas bija lielā mērā strukturētas pēc nacionālā principa – arī attiecībā uz Baltijas valstu aneksijas neatzišanas politikas tiesiskajiem avotiem, Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļa atsauca tiesi uz šīs doktrīnas atbilstību amerikāņu starptautisko tiesību rakstniecības tradīcijai/amerikāņu starptautisko tiesību rakstītājiem/autoriem (*american writers of international*

law): Letter, Ernest A. Gross, the Legal Advisor, to V. Johnson, March 26, 1948, p. 2, The National Archives.

- ⁶⁷ Department of State, Division of Language Services (translation) LS no. 12337, T-90/R-XX, Portuguese [from *O Journal do Brasil*, March 14, 1961] Credentials of Representatives of Latvia and Lithuania Canceled, pp. 1–2, folder: Recognition, Box 1 – Baltic General B 711 – 1940–1958 to B 717 Border Violations, RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Country Director for Eastern Europe (EUR/EE), Records Relating to the Baltic States, 1940–1961, The National Archives.
- ⁶⁸ Daļa no Baltijas diplomātisko pārstāvju sociāltiesiskajām privilēģijām Brazīlijā tika saglabāta ar īpašu ārlietu ministra Afonsu Arinuša di Melu Franku (*Afonso Arinos de Melo Franco*) rīkojumu, tomēr ar noteikumu, ka bijušie diplomāti turpmāk izvērsīs Brazīlijā tikai neformālas aktivitātes – visur sevi prezentēs kā privātpersonas un neakcentēs savu zaudēto diplomātisko statusu; *ibid.*, p. 2.
- ⁶⁹ *Ibid.*, p. 1.

SAĪSINĀJUMI

B	– Baltic	LPC	– list of prodcribed persons [made by Displaced Per- sons Commission]
DP	– displaced person(-s)	LS	– Department of State, Divi- sion of Language Services
DPC	– Displaced Persons Commission	Mr.	– mister
E	– Estonia	NY	– New York
EE	– Eastern Europe	RG	– Record Group
EUR	– Europe	UNA	– United Nations America
FS	– Foreign Service	US	– the United States
H.RES	– High Resolution	USSR (U.S.S.R.)	– The Union of Soviet Socialist Republics
Jr.	– junior		
La	– Latvia		

SOCIOLEGAL DIMENSION OF THE BALTIC QUESTION IN THE DOCUMENTS OF THE NATIONAL ARCHIVES OF THE UNITED STATES (1948–1963)

Leo Jansons

Mg. hist., postgraduate student, Chair of Modern and Newest History of Latvia, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

E-mail: leo@telenet.lv

Current research is dedicated to the reflection of the sociolegal dimension of the *Baltic question* in the institutional documentation of the National Archives of the United States between 1948 and 1963. The main documents used for its

---

completion come from the *Record Group* (RG) 59 – General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs. The research is tended to uncover general trends in reconstruction and interpretation of the sociolegal element within the structure of the *Baltic question*.

The author of this paper analyzes sociolegal dimension of the *Baltic question* in four different discourses: in context of the legal consequences of the policy of non-recognition of the annexation of the Baltic States; in relation with preservation of the elements of the Baltic statehood; in context of the sociolegal protection of the former Baltic citizens in the West and in regard with affirmation of the extraordinary legal status of the Baltic diplomatic officials.

Keywords: the Baltic question, sociolegal protection, institutional source studies, the policy of non-recognition of annexation of the Baltic States.

Summary

The paper deals with a reflection of the sociolegal dimension of the *Baltic question* in the institutional documentation of the National Archives of the United States between 1948 and 1963. The main amount of the material used for completion of the research comes from the *Record Group* (RG) 59 – General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs.

Its chronological frame – the period of time between 1948 and 1963, is settled according to the objective criteria: the marking of two important events or processes related to the *Baltic question's* problematic in the United States during the first two postwar decades. The starting reference – year 1948, is chosen because of its crucial importance in the physical formation of the Baltic exile communities in the US – the acceptance of the Displaced Persons Act.

The chronological end reference – year 1963, however, points at the death of the head of Latvian diplomatic corps and Consul General of Latvia to the United Kingdom Kārlis Reinholds Zariņš (Karlis Reinholds Zarins; Charles Zarine), the only bearer of the extraordinary powers of the state like capacity related to Latvia after June 1940. If the starting reference is equally important for all the Baltic communities, the end reference relates directly only to the Latvian issues. However, in more general sense it marks the chronological average of the dissolvance of the last legitimate links between the former Baltic statehood and Baltic diplomats in the West.

The research is tended to uncover the main trends in reconstruction and interpretation of the sociolegal element within the structure of the *Baltic question*. As it is widely known, the exploration of the *Baltic question* in the West primarily has general political, or politically doctrinal, sources, with less attention paid to the critical components of the legal and sociolegal origin. In this context, the paper also refers to some general political issues, like the geopolitical adaptations of the Stimson Doctrine known as the policy of non-recognition of the annexation of the Baltic States. But still it mainly focuses on the practical and tangible

sociolegal consequences of these political matters, not the description and reviews of the matters themselves.

Most researchers are aware that its political and doctrinaire core was coined by the US foreign policy makers back in early 1940s, but its legal basis and practical implementations were developed gradually in the first two decades of the postwar period. The author of this paper presupposes that sociolegal dimension of the *Baltic question* therefore might deal with this development in at least five separate ways: firstly, in the context of the legal consequences of the policy of non-recognition of the annexation of the Baltic States; secondly, in relation with preservation of the elements of the Baltic statehood; thirdly, in context of the sociolegal protection of the former Baltic citizens in the West; fourthly, in relation with affirmation of the extraordinary legal status of the Baltic diplomatic officials, and, fifthly, in aspect of the political and sociopolitical self-organization initiatives within the Baltic exile communities.

The research outlines four out of five above mentioned issues – it does not deal only with the political and sociopolitical self-organization initiatives within the Baltic exile communities, but still marks them as the integral part of the sociolegal dimension of the *Baltic question* in the designated period.

The paper also touches upon the certain institutional pathways connecting the purely political and social or sociolegal aspects of the *Baltic question* in the US, such as problems of organization and functioning of the Congressional Select Committee to Investigate the Incorporation of Lithuania, Latvia, and Estonia into the U.S.S.R. (known also as the Kersten committee or the Baltic committee). It was focused on the investigation of the process of the seizure of the Baltic States by the USSR from its establishment on 27 July 1953, till the presentation of the last reports in December 1954.

The discussion on the content and nature of the sociolegal dimension within this research does not overcome the methodological and practical borders of primary sources studies, and particularly, studies of the specific institutional documentation. Accordingly, it does not involve the particular discourses of the historiography analysis, too.

But, despite the absence of these discourses, current research tries to communicate the general legal principles and several main American legal acts that helped to shape the sociolegal dimension of the *Baltic question* in the US. Among them, the legal principles or international law categories *status quo ante bellum* and *ex injuria jus non oritur* step forward, as well as in the range of the legal documents, Displaced Persons Act of 1948 demonstrates its exclusiveness and extraordinary importance.

In addition, the paper also highlights several border areas between real political and notional (speculative) aspects in the reconstruction of the *Baltic question* – like case changeable structures of *Cold War* axiology and metageography, where historical sociolegal markers play rather important contextual role.